

Տէրգի Շիրին օղլու Մովսէս կաթողիկէայ եպիսկոպոս-
ներու կենսագրութիւնը, տալանազիրը, եւ Գաղատիոյ
կաթողիկէայք: Վրթմանէն Վ., Տէր Սուքիաս, Մալաթիոյ
օղլու Պետրոս Վ., Պիպլոնի օղլու Մովսէս Վ., Ալաւ-
վերտի օղլու Յովնանէս Վ., Ումիտ օղլու Տէր Սահակ
Կարապետ Վ. կաթողիկէայք: Քրիթիւր Պետր. Վ. Ի
Գաղատիոս: Մէնտէր օղլու Գէորգ Վ.: Սարգիս Գաղա-
տիոյ առաջնորդութիւնէն հրաժարականը կու տայ Զոր-
քանիցի Պատրիարք Եակոբ Նալբանդի 1741ին: Մովսէս
Վ. Պիպլոնի, Կարնեցի Քերովթէ Վ., Պանատուրեան
Պետրոս Վ. Առաջնորդ Գաղատիոյ, իւր օրերը: Նալբան
Պատրիարքի հալածանքն ընդդէմ Գաղատացի կաթո-
ղիկէայք. Նիկովիդիոյ Առաջնորդ Աթանաս Վ. Առաջ-
նորդ Գաղատիոյ, արքայապետ եւ մահ հայ կաթողիկէայ
եկեղեցականաց եւ աշխարհականաց. Հատարձը օղլու
Կարապետ Վ.: Սարգիս 1742-1744 Նուիրակ Երուսա-
ղեմի Ջորիսիոյ թեմին մէջ: 1744ին Ջորիսիոյ վրայէն
վննեցողիկ կ'երթայ: Սարգիս աշակերտ Յովն. Վ. Ջորիս-
իւրացի, Արքեպիսկոպոս Համբար, կենսագրութիւնը:
Գր. Վ. Բաղինեան, Արքեպ. Նալբանդ, Ճեմնադրութիւն
հոռոմ. Կ. Պոլսեցի Յովն. Վ. Տուրքունեան. Ստեփ. Վ.
Լեւոնցի: Սարգիս աշակերտը՝ Գաղատացի Իգնատիոս
Վ., Կեսարացի Յովնան Վ. Երիմունեան, Գաղատացի
Էօրտէկման Պետրոս Վ.:

Սարգիս Կ. Պոլլիս տարի մը ճանքէն ետեւ՝
1738ին Կեսարիայ աթոռէն կը հրաժարի՝ «ան-
կրթիկն Կեսարայացի» ընթացքէն զգուած. թէ-
պէս Կեսարացիք ի զուր կ'աշխատին հրաժարա-
կանն ետ առնել տալու: Այսպէս Սարգիս 1730
— 38 Առաջնորդ էր Կեսարիայ, որուն համեմատ
ուղիւն էր Կ. Եր. Տրգաս Եպ. Պալեստին կաղմած
«Առաջնորդական յաջորդութիւնը Կեսարիոյ
Ս. Կարապետի վանուց» («Իր. զանգիւն», 1906
թ. 3073), որ Սարգիս յաջորդը՝ Ա. Կաթիք
Եպիսկոպոսը, անշուշտ Կոլոտի աշակերտ, առաջ-
նորդ կը դնէ 1734ին սկսեալ:

Նշին միջոցին Յակոբ Նալբանդ եւս կը հրա-
ժարի Գաղատիոյ աթոռէն, թէպէտ եւ Յակոբ
միշտ Պոլլիս կը նստէր, եւ Գաղատիա փոխանորդ
մը կը դնէր, որ էր Երո. սաղեմայ միաբան՝ գա-
ղատացի Պետրոս Վ. Պաշտաուրեան (Չամչեան,
824:) Այս Պաշտաուրեան Վ., որ Քլաւմ օղլու
Սիմեոն Եպիսկոպոսին հետ նոր եկած էր Եւքիած-
նէն, ծանօթ կաթողիկէայ էր (Ա. Գ. Երեան, 32),
եւ Նախորդ առաջնորդ Մեծ Մովսէսին օրինակին
հետեւելով՝ Ժողովուրդեան երկու կողմը միասին
պահեց: Ասոր օրերը Գաղատացի Կիւլապ օղլու
Եղիա Վ. կաթողիկէայ միսինար, ծպտեալ՝
Գաղատիա եկաւ, եւ քիչ ետքն ինքզինք յայտ-
նելով՝ Ս. Հոգի եկեղեցւոյն մէջ քարոզ առաւ,
Ժողովուրդն իրարմէ բաժնեց, եւ երկու կողմն
միասին հետեւութեամբ՝ կաթողիկէայ մեծա-
մասնութիւնը չորս եկեղեցիներն առաւ, եւ միւս
կողմն երկը եկեղեցիները (Ա. Գ. Երեան, 33—4,
Չամչեան 813): Պաշտաուրեանի մասին ըն-
դարձակագոյնս քիչ ետքը:

Երբ Յովհաննէս Կոլոտ Պատրիարք այս
լուրն առաւ, ուզեց որ Սարգիս Գաղատիոյ ա-
ռաջնորդ ըլլայ: Սարգիս տեսնելով որ հոն ալ
ազգին մէջ կրօնական խռովութիւններ կան,
ուղղափառք քաղքին չորս եկեղեցիները գրա-
ւած են, եւ թէպէտ այս վերջոյն չէր տհաճեր,
սակայն չէր գործել, հրաժարեցաւ ի սկզբանէ
վերջապէս զիջաւ, յանձն առաւ եւ ուղեւորե-
ցաւ ի Գաղատիա, ուր Ժողովուրդնէն փառօք
ընդունուեցաւ, եւ զիրենք յորդորեց իրարու
հետ սիրով ապրելու: Գաղատացիք իրարու հետ
կրօնական կոխներ կը մշէին. վան զի «Յա-
թեւեացել հետեւեալք» «չարաշարին զաստուա-
նութիւն», իսկ ուղղափառաց մէջէն տգէտներ
կարծելով որ երբ «նոյնութիւն» բառն արտա-
սանուի, միշտ «երկու ընտելութիւն» պիտի ըսուի,
նոյն իսկ «Արեւագալ», ի ժամերգութեան մէջ՝
ի դէմն Ամենասուրբ Երրորդութեան երգուած
«Երեք անձնը յին կը կցէին» «եւ երկու ընտ-
ելութիւն»: Սարգիս շատ աշխատեցաւ զիրենք հաշտ
պահելու, խրատելով եւ սորվեցնելով: Այս-
պէջ Սարգիս երկու տարի տնէն եւ քաղաքաւ.
յետոյ թեմը պտուղեւ ելաւ, եւ Գաղատիա
գահնալով՝ քաղաքը նոյն պառակտման մէջ
գտաւ: Գարնեալ ամենայն ճգամբ աշխատեցաւ
զիրենք հաշտեցնել, եւ տեսնելով որ իր երեք
աւուրոյ աշխատութիւնը չկրցաւ զիրենք փոխել,
եւ նոյն միջոցին Պոլսէն լուր առնելով որ Կոլոտ
Պատրիարք մահացու հիւանդ է, 1740ին փա-
թաց ի Կ. Պոլլիս:

Սարգիս Արքեպ. ի Գաղատիա անցու-
ցած օրերուն վրայ Ա. Գ. Երեան Ստեփան Եպ. հե-
տեւեալը կը հաղորդէ, թէ 94—96, թէպէտ
Ժամանակագրական սխալով, փոխանակ Կոլոտի՝
Յակոբ Պատրիարքի հրամանաւ Գաղատիա գա-
ցած կը համարի: «Երբ ուղղափառները Գա-
ղատիոյ չորս եկեղեցիները գրաւեցին, երբ առաջ
կայ Կ. Պոլլիս լսուեցաւ, Յակոբ Պատրիարք Սար-
գիս օղլու Սարգիս վարդապետը զրկեց Գաղա-
տիա: Իբրեւ փոխանորդ եկաւ Սարգիս Վ.,
տեսաւ որ գործերը տակնուվրայ են, վանքը
ընակող վարդապետներուն գրեթէ ամէնքն ուղ-
ղափառ, ինչպէս նաեւ չորս եկեղեցիներուն Տէր-
տէրները. նմանպէս Ժողովուրդը համարձակու-
թիւն առած է Մեծ Մովսէս Վ. ին քարոզներէն:
Միւս կողմանէ Հայերը կատաղած են եւ կարելի
չէ զսպել, աստի սկսաւ քարոզել, եկեղեցիներ-
քա մէջ ուղղափառներու դէմ խռովեցաւ, մեկ
կողմանէ մեզմարներով (կեօզ Կաղաք վերէրէք):»

եւ հակառակ կողման բարեութիւնն ինքեղեն-
լով, բայց երբ տեսաւ որ անօգուտ է, Պատրիար-
քին գրեց՝

«Պատրիարքն ասիկայ տեսելով՝ բարեա-
ցաւ, Դոնէն հրովարտակ մը հանել տուաւ,
Հրովարտակին մէջ գրուած էր, Սեւազլուիք,
քահանայք եւ ժողովուրդք, հաշտ ըլլան Սար-
քաֆ ողլու սեւազլուին հետ, եւ անոր հրամանին
հակառակ գործ չգործեն. շուր եկեղեցիներու
բանալիները յանձնուին Սարքաֆ ողլու Սարգիս
սեւազլուին. եթէ քահանաներէն ընդդիմացող
ըլլայ՝ մօրուքն անիլեն եւ եկեղեցիէն արտաք-
սեն։ Այս հրովարտակն երբ Գաղատիոյ ատենին
առնել կարգացուեցաւ, կոիւր սաստկացաւ, ուղ-
ղափաներու նշանաւորներէն 25 հոգի փաշայէն
չլիթայի դրուեցան, եւ շատ նեղութիւններէ
ետեալ՝ 10 քսակ դրամ տալով ազատեցան։

«Այս կոիւնէ ետեւ Սարգիս վ. տեսաւ
որ Գաղատիոյ մէջ հանդարտութիւն պիտի
չգտնէ, մէկէն պիտի բամբասուի, ուրիշէն պիտի
խածաւոր, կամացուկ մը թողուց Պոլիս գնաց։
Ետեւ Նւրուպա անցաւ, շատ ծնաց Հոմմ եւ
Վենետիկ, քանի մը գլխեր տպեց, ինչպէս Էֆի-
մէրտէ, Խորենացոյ պատմութիւնը, Ետեւ Պո-
լիս դարձաւ Հայոց մէջ ապրեցաւ. բայց ներքին
հանդարտութիւն չգտնելով եւ նպատակին չհաս-
նելով դարձեալ Լիվոնոյ գնաց եւ հոն վախ-
ճանեցաւ 1776ին (ուրիշ՝ 1773ին)։ Սարգիս
վ. ին խօսակցութիւնը շատ ընտիր էր, եւ Հայոց
մէջ անուանի քարոզիչ էր. քանի մ'աշակերտ
ունեցաւ, եւ անոնց ինք տրոպիցոց ուղղափա-
ռութիւնը։ Ատոնցմէ մէկն է հեզահոգի Յովհան-
նէս Եպիսկոպոս. որ նաեւ Գաղատիա եկած է,։

Այստեղ յիշուած Ագեբեանին եւ Մեծ
Մովսէս վ. ին վրայ աւելորդ չէ քանի մը տե-
ղեկութիւն տալ։

Ա-բեթ-ն (Ագեբեան, Ագեբեան, Աֆ-
կերեան, Աբգարեան) Սաեփան վ. Գաղատացի,
աշակերտ Ուրբանեան Գպրանցին, 1794 Սեպ-
տեմբ. 17ին Կ. Պոլսոյ Առաքելական փոխանորդ
Սօֆեալեան Սահակ վ. ին օգնական անուանե-
ցաւ ի Հոմմայ՝ Իրաւամբ յաջորդութեան։
18 Սեպտ. 1797ին Կ. Պոլսոյ մէջ Եպիսկոպոս
ձեռնադրուեցաւ «Կղզիոյ պոլսոյ» տիտղոսով,
ի Յովհ. վ. Ալեքանան Արհիեպիսկոպոսէն Համ-
թայ, որ Սարգիս Արքեպիսկոպոսին աշակերտն
էր, (որուն վրայ քիչ մը վարը) 1804ին յաջոր-
դեց Սօֆեալեանի, 1806ին ստիպուեցաւ հրա-
ժարիլ, 1820ին Պօղոս Պատրիարքին միու-
թեան նպատակաւ գումարած ժողովքին մէջ

գտնուեցաւ Մխիթարեան Հարց հետ, եւ 1821
Սեպտ. ին վախճանեցաւ. Հրատարակած է՝
1. Գրքուկ որ կոչի Սկզբունք բնական գիտու-
թեանց, Հոմմ, 1796։ 2. Տօբուղ կիւն
մտածական տուա երանելի Պրեմէս Հայ-
րապետին վարքըն իւզերիէ, Թրիեստ 1796։
3. Ալահըն աղիլ քուլու Բեռնարձեանց Տէր
Կոմիտաս քահանայն վարքը, Թրիեստ 1798,
Բ. տպ. Կ. Պոլիս 1862։ 4. Սուրբ Աստուածա-
ծինն մեօհմասերի վարք, Եազըլտը թիւրք
տիլիստէ Ս. [տիսիանոս] վ. [արգապետ] Ա. [Վե-
րեան] Ե. [պիսկոպոս] տան, Թրիեստ 1810։
5. Ստեփան Եպ. Ագեբեան հազըթէրիլին
քեւտի էլեազըսը ին թէէլիթ օլունան հիքեայէ։
Սէնէ 1810։ Իշպու հիքեայէնին սուրէթիլի
ալըշարը Կարապետ վրդ. Առաքելեան, 1882
Ըստամպոլոյտ։ Վերջին ընդօրինակութիւնը կը
գտնուի իմ քովս։

Տերլէ Շէլլէ ողւ- Մովսէս վ. ի մասին (վերն
էջ 242) կը գրէ Չամչեան (էջ 813)։ «Կատեր
ի սմին ժամանակի (1734—5) առաջնորդ ան-
կիւրիոյ գաղատացոց մովսէս վարդապետ շիրի-
նեան, եւ խնամքի գօտա իւր ողջամիտ վարդա-
պետութեամբ եւ խոհանք մտօք, եւ ջանալը
պահել զժողովուրդն ի միութեան, ուստի եւ
յեօթն եկեղեցիս գաղատիոյ տիրով կային
երկաքանչիւր գաւառ ժողովրդոց, եւ ինքն մովսէս
վարդապետ հասեալ ի ծերութիւն, եւ տուեալ
բանիւ եւ գրով զուղիղ դաւանութիւն հաւա-
տոյ՝ վախճանեցաւ եւ թաղիցաւ պատուով ի
վանս Ս. Աստուածածնի, Այս շիրինեան Մով-
սէս վ. «Սիմոն Ումուտեան Եպիսկոպոսին, ուրիշ
Եպիսկոպոսի մը, շուր ծայրագոյն վարդապետ
ներու շատ մը միաբաններու եւ ամուսնացեալ
քահանաներու եւ ոչ սակաւ ժողովրդեան հետ
դարձած է ի կաթողիկէ հաւատս ձեռնախմբ
է. Ետեւ Սուրբատեանի, կրտսերն ի ջորից
Հիմնագրաց մերոց, եւ Հ. Սահակ Տէր-Բարսե-
ղեանի» կը գրէ ինձ Անտոնեան Միարած Գեր.,
Հ. Խահակ վ. Սրապեան, աննյով Անտոնեանց
Դիւանէն, Մովսէս վ. ի մասին շատ մանրամասն
կը գրէ Ագեբեան Եպիսկոպոս (էջ 86—92)
զոր հոս կը համառօտեմ. «Գաղատիոյ Առաք-
ելոցն Կարապետ Եպիսկոպոս Զէյթունցի երբ
1726 փետր. 17ին ի Կ. Պոլիս Իշմիանցի Կա-
թողիկոս օծուեցաւ, ձեռնադրութենէն ետեւ՝
Կ. Պոլսէն հպատակութեան թուղթ մը գրած է
Իննովհնանիոս Ժ. Գ. քահանայապետին (Փա-
փազեան Իգն. Արքեպ. Պատմ. Եկեղ. Վենետ.
1848, էջ 933—4)։ Գաղատացի Մովսէս վ.

Ընդհանրապես, զոր հետը տարած էր Գաղա-
տիայէն, եպիսկոպոս ձեռնադրելէն ետեւ՝ Յու-
նիս 26ի արքունի հրովադատով՝ Գաղատիոյ
Ասաղնորդ զրկեց։ Մովսէս Ա. գիտնական,
քաղցրաբարոյ, քաջաբարոյ, ժողովրդասէր մէկն
էր, եւ մտերիմ՝ բարեկամ վրեժանէս Ա. ին, որ
կաթողիկեայ էր եւ յետոյ Կեսարիոյ Արքեպիս-
կոպոս եղած (տես քիչ մը վար)։ Գաղատիա
հասնելուն պէս ջանաց կաթողիկեայ եւ ոչ կա-
թողիկեայ շայնքն իրարու հաշտ պահել։ առա-
ջիններուն առաջնորդ Տէր Սուքիաս քահանային
հետ (որ Կ. Պոլսոյ Առաքելական Դատարանին
փոխանորդն էր) շատ սիրով վարուեցաւ, եւ
կաթողիկեայք օրէ օր աճեցան։ Տէր Սուքիաս
Մովսէս Եպիսկոպոսին ձեռնադրել առաւ Մայ-
մուսն օղլու տիրացու Պետրոսը, բոլորովին տեսն
եւ Երուսաղէմ ուսած։ ձեռնադրութեան առան
սովորական նշովքները չկարդացուեցան։ Ասոր
վրայ շատ եկեղեցականներ ուղղափառ եղան,
ինչպէս՝ Պիպէմէն օղլու Մովսէս Ա., Ռաֆիա
օղլու Սիմոն Ա., Ալեքսանդրի օղլու Յովհ. Ա.,
Ռաֆիա օղլու Տէր Սահակ, Թիմոթէն Ասլան օղ-
լու Կնոք եղբայրը Կարապետ Ա., որոնք վաղեմ
կը նստէին, եւ ուղղափառ աներուն մէջ պատեա-
րագ կ'ընէին։ շայնքը գրգռուեցան, Առաջնոր-
դին վրայ վազեցին, ան ալ զիրենք հանդարտե-
ցնելու համար Տէր Սուքիասը փոխանորդի
ըրաւ, եւ խրատեց որ խոհանութեամբ վարուին,
եւ քիչ ետքը Տէր Սուքիասին ներեց։ Այցելու
վարդապետներուն եւ նուիրականներուն թոյլ չէր
տար որ եկեղեցին քարոզեն, այլ վաղը կը
հարկնկալէր, եւ ողորմութիւնն ինքը կը հաւա-
քէր, ձեռքը կու տար, կը ծամէր։ Այսպէս
առաջնորդութեանը վերջին տարին՝ Պետրոս
Քիթիւր Ա. իրեւ իտիւրակ Գաղատիա եկաւ։
Մովսէս Եպ. թող շտապէ որ քարոզէ եւ խոս-
տացաւ որ ինքը նուիրը կը հաւաքէ։ Քիթիւր
ոտք կոխեց անձամբ կատարել եւ կոնդալից ցու-
ցուց. առաջնորդը կոնդալին առաւ պատուեց եւ
կրակը նետեց, Քիթիւր կատարած՝ Ս. Սարգիս
եկեղեցին գնաց եւ Մովսէսին դէմ սկսաւ քա-
րոզել. Ժողովուրդը զայրացած՝ վրան յարձակե-
ցաւ, ծեծեց, եւ Քիթիւր հազիւ կրցաւ ինք
զինք Գաղատիայէն գաւառ նետել։ Մովսէս ինք
տարի առաջնորդութիւն ըրաւ եւ երկու կողմը
հաշտ պահեց։ Վերջին տարին՝ 1735ին Տէր
Սուքիաս կանչեց, խոստովանեցաւ, ուղղափառ
դաւանութիւն առաւ, եւ եօթն եկեղեցեաց
Ժողովրդեան ծանոյց, որ Մեծ պահոց մէջ Ս. Գր.
Լուսաւորելն անին, շարաթ օրն, Ս. Գր. Լուս.

սաւորելն եկեղեցին ժողովուրն, ուր եւ Ժողովե-
ցան Գաղատիոյ գրեթէ բոլոր նշանաւորները։
Ինքն աթոռը նստաւ եւ երկար քարոզի մը մէջ՝
արտասուագին աչք հետեւեալն ըսաւ. «Գիտե՞ք
իմ ուխտներս որ Աստուած զիս ձեզի հովիւ
կարգած է, ձեր առջին ինկած զձեզ աշխա-
թիւն կ'առաջնորդեմ։ Սրտիս մէջ հոգի մը կայ,
ի վաղուց բորբոքած, բայց ես ասոր ճառա-
գայութեանը ցայսօր արգելեցի, հիմա ժամանակն
է արձակելու։ Այս հոգին, սուրբ հաւատքի,
սուրբ եկեղեցւոյ հոգին է, ձեզմէ շատերը գի-
տեն ինչ կ'օգտէ ըսել. չգիտցողներ ալ շատ
կան, ես պարտքս կատարեմ եւ դատաստանի
օրը պարտական չմնամ. Հոռուական սուրբ
եկեղեցւոյ հաւատացածին Հաւատացողներուն
փրկութիւն չկայ։ Այս հաւատքին սիրոյն՝ ի
հարկին պէտք է ամէն տեսակ ներգութիւն, հա-
լածանք եւ մահ կրել, եթէ կ'ուզեն փրկուիլ,
Ժողովրդեան մէկ մասն ուրախացած, միւսը
զարմացած լուծեալմբ մտիկ ըրին եւ ձայն
մ'անգամ չեղաւ. վասն զի շատ կը յարգէին
առաջնորդը։

«Ասկէ ետքը վաղեմ գնաց, եւ հոն քանի
մ'օրէն անկողին ինկաւ. խցին մէջ Տէր Սուքիաս
պատարագ կ'ընէր եւ կը հաղորդէր Առաջնորդը։
Այս միջոցին Ուրբանեան Դպրատան աշակերտ
Մէհմէթ օղլու Գեորգ Ա., իրեւ մատրանա-
պետ գաղղիական հիւպատոս Միսաի ֆօրիի,
Գաղատիա եկաւ եւ հիւպատոսին քով իջեա-
նեցաւ (էջ 97)։ Մովսէս Ա. ասոր ընդհանրա-
կան խոստովանանք եղաւ, Ս. Թաշակ եւ Վերջին
Օծումն առնելով՝ Զատիկին օրերը հոգին Աս-
տուծոյ աւանդեց։ Այս գոյքը բոլոր Գաղատա-
ցիները սասանեցուց, ամէնքն առանց զանազա-
նութեան վանք գիմեցին, եւ ալը համալուրեցին
անշնչացեալ առաջնորդին, զոր եպիսկոպոսու-
կան զգեստներով աթոռը բազմեցուցած էին։
Այնուհետեւ մեծաւ հանդիսութեամբ թաղե-
ցին զինք՝ վաղեցիկ ներքին դրան քով, եկեղեցւոյ
դրան մօտ, դրսի Ս. Աստուածածնի կողմանին
առջեւը, եւ վրան մարմարեայ մեծ կափարէի
մը դրին, տապանադրով։ Մինչեւ ցայսօր իւր
գերեզմանն ուխտաւորի է Ժողովրդեան եւ մեծ
հրաշքերն կը պատմուին։

«Մովսէս Ա. «Մեծ Մովսէս, կոչուեցաւ
վասն զի ուսեալ մէկն էր եւ սքանչելի կը քա-
րոզէր։ Էատ գեղեցիկ ձեռագիր ունէր. ընդ-
օրինակած էր գեղեցիկագիր՝ Մեծին Ալպերտի
Աստուածաբանութիւնը եւ Սարգիս Ընդհալը
Մեկնութիւնը։ Էատ աշակերտներ ունեցաւ

ամանք իրեն հաւատքին հետեւող: Առաջնորդութեան երկրորդ տարին վանքը նորոգեց, Ս. Խաչ եւ Ս. Քառասունք եկեղեցիներն օծեց: Վանքին եկեղեցական թանկագին սպասներ շնորհեց, եւ ուրիշ մեծամեծ գործեր կատարեց:

Այս նշանաւոր անձին տապանագրէն կ'իմանանք, որ Մովսէս աշակերտ էր Գաղատիոյ Առաջնորդ Զէյթունցի Ստեփաննոս Եպիսկոպոսին (1670—1694, Գ. 1700, 29 Ապրիլի. Ցաշեան, 340—41, «Երեւակ» 1859, էջ 295—297) եւ իր մասին Ագեբեանի աւանդածները հաստատութիւն կ'առնուն այն տապանագրէն: Ասոր օրինակն առած եմ Անտոնեանց Գրիգորէն:

Տօղանդի Մովսէս Եպիսկոպոս:

ԱՅՍ ՅԱՅԱՅԱՆ ԱՌԱՋԱՆՈՐԴԻ	ՄՈՎՍԵՍ ԱՌԱՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
ԱՆԿԻՆԻՆՈՒՅԻ ԳԻՏԱԳԵՅԻ	ՆԱԾԻ ԻՆՔՆ ԱՆԿԻՆԻՆՈՒՅԻ
ՃԵՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ ՀԵՑԵՒՆ	ՅԵՐԿԵԱՍԵՍԱԿ ՍՈՐԻՐ ՏԵՄԱՐՏ
ՔԱՂԱՏԵՍՈՅ ԵՒ ՉՔԱՂԱՅԻ	ՈՏՏՈՒՄԱՐԱՆՔ ՓԻՒՄԲՈՒՅԻ
ԱՍՈՂԱՅՆ ՍԱՐՏԵԼԻ	ԵՒ ԱՆՉԱՅԻՔ ՔԱՐՈՋԱՂԻ
ՍՏԵՐԱՆՆՈՒՅԻ ԱՆԿԵՐՏԻ	ԵՒ ՏԵՍԱՂԱՅՆ ՆԱԶԱԵԼԻ
ԵԿԵՆՈՒՅԻ Ի ՔԵՏՔՈՒՅԻ	ՏՈՐՋԱՐԱՆԻՍԱՅԱՆ ԱՐՇԱՅՏԻ
ԿԱՆԱԳԱՅԻ ԱՍՈՂԱՅԻ	ԵՒ ՎԱՊԱՅՆ ԱՌԱՋԱՆՈՐԴԻ
ՄԻՆՉ ԻՆՔՆ ՏԵՄԱՐՏԻ	ՀԱՆՁԱՆԴԻ ԼԵ ՏԵՄԻ
Ի ԼԵՆԵԼԻ ՅՈՒՆ	ԱՆԿԻՆԻՆՈՅ ՄԵՆ ԳՆԱՆՈՒՅԻ
ԱՂԱՅԱՆ ՍՈՐԻ ՏԵՄԱՐՏԻ	ՀԻՆԵՆԻՆՈՒԹԵԱՆ ԻՄՆ ՊՏԻ
ՀԱՅՐԻ	
ԵՐԵՄԻԱՅ ԶԱՐԵ ՅՈՐԵԼԻՆԻ	ՔԱՆԵ ԵՒ ԻՆՆ ԱՊՐԻԼԻ
ՔՐԻՍՏՈՍԱՆՆԻՆ ԹԻՒՆՆԻ ԱՅՏԻ	ՈՐԴԵՍ ՅԱՆՆ ԵՒ ԼԱՏԵՆԻ
ՊՃԻՉ ԶԵՏՈՅ ՄԱՐԻ	ՀԱՄԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ԸՍՑ ՏԵՄԱՐՏԻ
ՈՐԻՉ ՀԱՆԴԻՊԻ ԴԱՄԱՐՏԻ	ԱՍՏՆՅԱՆ ԱՌԱՋԱՆՈՐԴ ԴԱՐՄԻ

Տապանագիրս այսպէս երկուքի բաժնուած է վարդապետական օճաղունի գաւաղանով մը, որուն տակը եպիսկոպոսական թագ մը պառկած է:

Սարգսի Պոլիս դառնալէն աժիս մ'ետքը՝ 1741 փետր. 13ին Յուլի. Կոլոս Պատրիարք վախճանեցաւ: Ազգն զՅակոբ Վ. Նալեան Պատրիարք ընտրեց (15 փետր. 1741), աւուրութեան հրովարտակը տրուեցաւ, եւ Յակոբ Վ. Մեծ Եպիսկոպոսին առջեւ Պատրիարքական Եկեղեցի հազաւ, որուն ներկայ գտնուեցան Սարգիս Վ. եւ Սեդեքոս իշխանը: Յետոյ Սարգիս Յակոբ Պատրիարքին մոտոյց իր հրաժարականը Գաղատիոյ աթոռէն, զոր Պատրիարքը շատ ընդդիմանալէն ետեւ ստիպուեցաւ ընդունիլ:

Սարգիս Արքեպ երբ 1740ին Գաղատիայէն Պոլիս եկաւ՝ իրեն Աթոռակալ թողած

«Յաւարդի տնային եւ արարեան տնային, որ կը նշանակէ պաշտօն, քաղաքային եւ պաշտօնային թեմական»:

էր Մովսէս Վ. Պրիպեռնանը: Նշն օրերը Գաղատիա երկու միսինար եկած էին, մին Կարենցի Քերովըն Վարդապետ, իսկ միւսը՝ «Կաթեմ» մը, որոնք Ս Քառասունք եկեղեցին ինչեւեցան, քարոզներ տուին եւ դարձեալ մեկնեցան: Ասոնց թէեւ Աթոռակալը չհաւատակեցաւ, բայց ժողովուրդն մէջ խռովութիւն ինկաւ, եւ չորս եկեղեցիք կաթողիկոսայ ձեռքն անցան: Ոչ-կաթողիկոսայ Աթոռակալին խոստացան որ զինք Առաջնորդ անուանել պիտի տան, եւ այսպէս կառավարութեան ձեռք չորս եկեղեցիներուն դարձեալ տիրացան: Տէր Սուքիաս Պոլիս գնաց դարման գտնելու, իրեն հետեւեցան Պաշտօնի Պետրոս Վ. եւ Սիմոն Եպիսկոպոս: Ասոնք գաղղիական դեսպանին միջնորդութեամբ յաջողեցան հրովարտակ հանել՝ Մովսէս Վ. ին Եփեսոս աքսորման, որ սակայն ճամբայ չկած մեռաւ. իսկ Գաղատիոյ փաշան գաւհնէն ընկէ տուին. եւ Աթոռի Էփեսոսին միջնորդութեամբ ստիպեցին Նալեան Պատրիարքը, որ իրեն Առաջնորդ անուանած թովմաս Վ. Թամարայեանի տեղ, որ գինարբու մէկն էր եւ Գաղատիոյ վանքը կը նստէր, Պաշտօնի Պետրոս վարդապետը դարձեալ Առաջնորդ զնէ: Պատրիարքն Պաշտօնի Վ. ին սպառնացաւ՝ որ թէե երբեք Աթոռները չլիշէ Պատարագին մէջ հանգիստ պիտի չթողու զինք (շամշ. 825, Ագեբ. 96—104):

Պաշտօնի Վ. ին հետ Սիմոն Եպ. Ումուտեան եւ Տէր Սուքիաս դարձան Գաղատիա, երկու կողմանէ սիրով ընդունուեցան, եւ երբ յաջորդ օրն Ումուտեան Եպիսկոպոս՝ Առաջնորդին հրամանաւ Պատարագի մէջ երեք աթոռները յիշեց, զպիրք եւ ժողովուրդը թողուցին դուռս ելան եկեղեցիէն, եւ ստիպեցին Առաջնորդն, որ այլ եւս չլիշուին Նալեան Պատրիարք սաստիկ սպառնալիքներ գրեց, բայց քանի որ ողջ էր Աթոռի Էփեսոսի, չկրցաւ բան մ'ընել: Երբ 1744ին Աթոռի Էփեսոսի մեռաւ, Պատրիարքը նոր հրովարտակ մը հանեց, եւ Նիկոմեդիոյ Առաջնորդ Աթոռաս վարդապետը խիստ ֆէրմանով Գաղատիա զրկեց: Աթոռաս վարդապետ տեսնելով որ զինք մահի չէն ընէր, բանտարկեց եւ Սիմոնի բերդն աքսորել տուաւ: Պաշտօնի Պետրոս Վ. ին, Ումուտ օղլու Սիմոն Եպիսկոպոսը, Մէհտէր օղլու Գեորգի Վ. ին, եւ աշխարհականներէն՝ Մեղքոն օղլու Մուրաթ աղա եւ եղբայրը Հաճի Խաւապարը, Հաճի Ֆէրաշաթ, Իփրիմ օղլու Աթոռի չէնչպի, վարդերես օղլու Սահաթ, եւ Թասմիրճի Սահաթ

Տէտէ: Գաղտնի մնացած էր միայն Չատուրճը
օղու կարպետ վ., ան ալ վերջէն բռնուե-
ցաւ, բանտարկուեցաւ, փախաւ Վենետիկ եւ
հոն 1789ին վախճանեցաւ (Աւգերեան 109—
112): Աքսորեալներն ափսոսեցին ետքը Պոլիս
ղրկուեցան, ուր Պահատուրեան եւ Մէհմե-
դեան վարդապետները վախճանեցան տառա-
պանքէն. իսկ Ումուտեան Եպիսկոպոս չուո՞-
րախաւ (Չամչ. 826), 1766ին Վենետիկ էր
(Հայ. Վենետ. 344), եւ 1774ին ի չուո՞ւ
վախճանեցաւ եւ թաղուեցաւ Ս. Մարիամ
Եգիպտացի եկեղեցին:

Քանի մ'ամիս ետքը Յակոբ Պատրիարք
իւր գաղտնիները քովէն ցրուեց մէյմէկ տեղ
Աւաջնորդ գնելով զիրեն, եւ Սարգսի ալ
տաղանթկեց որ ուզած աթոռն ընտրէ: Սարգսի
յանն չառաւ առաջնորդութիւն, սակայն տես-
նելով որ Պատրիարքը Պոլսէն իր հեռանալը
կուզէ, Երուսաղէմի Ս. Յակոբայ վանաց նուի-
րակ եղաւ, եւ Գրիգոր Հըղթայակիր Պատրիար-
քին թղթով՝ Զմիւռնիոյ վիճակին մէջ ժողո-
վարութեան եղաւ, Զմիւռնիա հասաւ 1742ին
եւ իր բրեք տարի այն վիճակին մէջ շրջելով՝
տուրքերը ժողկեց բերաւ և Պոլիս եւ յանձնեց
Յակոբ Պատրիարքին, ի փոխարէն ընկալագրի:
Յակոբ անմիջապէս դրամն Երուսաղէմ զրկեց
եւ 1744ին Գրիգոր Պատրիարքէն ընկալագիրն
ընդունելով՝ Սարգսի յանձնեց հաստատական
մը, որով կը մերժուի Սարգսի հակառակորդաց
զրպարտութիւնը՝ իւր թէ Երուսաղէմի դրամն
կորցած ըլլայ:

Սարգսի հաստատականն առնլէն ետեւ՝
գործերն եւ ինչքերը կարգի դնելով՝ որոշած
էր Եւրոպա մեկնիլ: 1744ին ամառը Զմիւռնիա
մեկնեցաւ, ուր ինչպէս վերն ըսինք՝ 1743ին կա-
թոլիկեայ հաւատոյ դաւանութիւնը առած էր,
անկէ ալ շուտով եւ գաղտնի Վենետիկ նաւար-
կեց, ուր եւ հաստատուեցաւ ուրախութեամբ:
Հետն առած էր իր աշակերտն հեղահոգի
Յովհաննէս Վարդապետը, որ Զմիւռնիացի էր,
աղնիւ եւ անաքինի վարուք եւ քաջ գպիր:
Այս Յովհաննէս Վ. Ալարեան ունի ձեռագիր
ընդօրինակութիւն մը՝ «Թովմայի Աթուինացոյ
Գիրք եօթն խորհրդոց եկեղեցւոյ զոր ի չուո՞ւ
իւր 400 տարի հնութիւն ունեցող օրինակէ
մ'ընդօրինակած է վեց ամսոյ մէջ՝ սկսեալ
2() Մարտի 1748. այս օրինակին վրայէն յե-
տոյ 1775ին Փետր. 25էն մինչեւ Օգոստ. 2
ընդօրինակած է ի չուո՞ւ Գրիգոր Վ. Բաղնեան
Ախալքեացի վրահայն, որ եւ կը պահուի Ան-

տոնեան Հարց Մատենադարանը ի Կ. Պոլիս (Թիւ
xv), Բաղնեան ծնած է 1749ին, 1783ին
չուո՞ւ հայերէնի ուսուցիչ եւ Աւաքեւան
թարգման էր, 1815ին ձեռնագրիչ Արքեպ.
եղաւ Խոտղոսի «Կարոյ», 1833ին եղաւ Միա-
բան Անտոնեան վանաց, եւ վախճանեցաւ
1836ին ի չուո՞ւ: Հրատարակած է փոքրիկ
ստորակ մը (23 էջ) 1794ին ի չուո՞ւ՝ «Սրբա-
զան Յեան մերոյ Բենեդիկտոսի ԺԳ. Սահմա-
նագրութիւն», Թարգմանեալ ի հայ: Կրած է
նաեւ վկայական 1796ին ի չուո՞ւ տպուած
«Սկզբունք բնական գիտութեանց», գրքին: Ունի
ձեռագիր ընդօրինակութիւններ եւ նամակներ
(Գիւ Անտ.):

Մյն վերջին ընդօրինակութեան յիշատա-
կարանին մէջ Բաղնեան կը գրէ. «Օրինակե-
ցաւ սա ի գաղափարէն Յովհաննիսի Բիւզան-
դիացոյ արժանաւոր քահանայի մահուան ամբ
Դուստունեան կողեցելոյ», Կերեւալ թէ Բաղնեան
կը շփոթէ Կ. Պոլսեցի Յովհ. Վ. Յուսուսեան
նեանը, Զմիւռնիացի Յովհ. Վ. Ալարեանին
հետ, ինչպէս յայտնի կ'երեւայ վերջնոյ իտա-
քերէն, որ նոյն ձեռագրին մէջ իր մասին տե-
ղեկութիւն կու տայ: Յովհ. Վ. Յուսուսեան
1773—1780ի միջոցներուն լիվոնոյ էր (Ու-
ղուր. 139), ինչպէս նաեւ 1787ին, որ յայտնի
է Թովմ. Մենոպեցոյ մէկ ձեռագրին (Մատ.
Անտ. Թիւ ԼԱ.) յիշատակարանէն: «Այս
գիրքս օրինակեալ եղեւ ի լաւ եւ սրբագիր
օրինակէ, գրչութեան Գէորգայուրուսն ուսու-
սի և Պոլսեցոյ ի Թուականութեան Հայոց
ՌԱԼԶ (= 1787), ի մարտի ԺԸ ի Թագաւո-
րեալ քաղաքն Կ. Պոլիս: Եւ անտի վերստին
օրինակեալ եղեւ ձեռամբ նուաստի ուրումն
Ալեքսանդրի տուրքունեան յովհաննէս կողեցելոյ ի
մեծէն Պոլսոյ ի վերոյ գրեալ Թուականութեան
Հայոց ի Սեպտեմբերի ԺԸ ի լիվոնոն (= Լի-
վոնոյ) աւագ դքսական քաղաքի»:

Միեւնոն ձեռագրին մէջ Յովհաննէս Վ.
իր մասին հետեւեալ տեղեկութիւնը կու տայ.
«...Արդ ես ամենաուսուս Ժողով Երուսաղէմի
Թուղիկէի մօրն իմոյ Հուսեանի անյաղթելի
դատութեան Գահին, Յովհաննէս Ալարեայն
կուսակրոն արեւելոյս, եւ աշակերտ ձեռնառուն
Յեանն Սարգսի Հնորհալոյ եւ Աստուածաբան
վարդապետն Կ. Պոլսեցոյ եւ Արհիեպիսկոպոս
սին Կեսարիոյ, մինչ էի ի չուո՞ւ, յամի Յեանն
1747 Յուլիս ամսոյ 7, կարգեցեալ ի Սրբոյ
Ժողովոյն ի վերայ փրօփականտայի զպրտասն

եղեւ տղայոցն Հայոց, առ ի յուսուցանել եւ վարժել զընթերցմունս հայկականի լեզուի, և որ ասումէ փրօփականտայի աշակերտաց հետ գրաւ տունը պարտած ժամանակ կը տեսնէ այս գիրքը, որ հին ատեն քունայ վանքը գրուած էր, թարգմանուած 1325ին Յովհ. Երզնկացի կամ Խոր. Թորեցի վարդապետէն եւ 1705ին Ստեփանոս Վ. Լեհացի փրօփականտայի նուիրած էր. եւ որովհետեւ գրատէն գիրք տուն տանել արգելած էր, Յովհաննէս Վ. կը գիտէ առ Վրթա. նէս ձեռնագրէն Արքեպիսկոպոսն Կեսարիոյ, որ եւ Ս. Ժողովոյ քարտուղար «մոսխէթոր Լեւր. քար Դիքօյայի» ձեռք բռնեղ, Ժ. Գ. Գահանաւայանէն հրաման կ'առնու տուն տանելու եւ ընդօրինակելու թէ Յովհ. Վ. 1748էն ետեւ որչափ Հոռոմ մնացած է մեզի ծանօթ չէ: Այսօրեան Լիբանան գնաց եւ հաստատուեցաւ Զմիմառու վանքին մէջ: Այստեղ կ'աթողիկէս Հայոց կաթողիկոսն՝ Միքայէլ Պետրոս Գ. Գահարեան 1755ին Ս. Ժողովոյ հրամանաւ զինքն Ամիայ (Յիգրանակերտի) Արքեպ. ձեռնագրեց եւ 1758ին հետը Հոռոմ տարաւ (Աղեքս. Վ. 11) ուր կաթողիկոսին հետ տեղու տարի մնացէն ետեւ՝ դարձաւ հետեւ, մնաց ի Բերմա (— Աղեքս. էջ 28 եւ Վ. էջ 45 շփոթմամբ զատ անձ մը կը դնէ՝ «Յովհ. Վ. Ամիցի ձեռնագրեցաւ ի վերայ Զմիւռնիոյ», որ նոյն անձն է մեր ինքն հետ՝ որ է Զմիւռնի, ձեռնագրեալ ի վերայ Ամից —): Յետոյ, անշուշտ 1763էն ետեւ՝ երբ տեղւոյն ի ծածուկ Հայ կաթողիկէս Արքեպիսկոպոսն Աբրահամ Նուրաթիւնէն՝ Յովհ. Վ. Նուրաթիւնի մօրեղբայրն վախճանեցաւ: Ամիգ գնաց եւ քիչ մ'տեսն հօտն հովուեց: Սակայն հակառակորդ Ժողովորդն իրեն գէտ հալածանք հանեց եւ զինք վտարեց: Յովհ. Արքեպ. այս միջոցին գտնուած պիտի ըլլայ ի Գաղատիա, ինչպէս վերն յիշատակեցինք: Այնուհետեւ հաստատուեցաւ ի Կ. Պոլիս եւ այստեղ վախճանեցաւ: Մահուան թուականն անծանօթ է, սակայն ունիք իր մահին քանի մը տեղեկութիւններ: 1785 Մայիս 1ին Կ. Պոլսոյ հայ կաթողիկէս կղերն Եղբայրութիւն մը հաստատած էր՝ հայ կաթողիկէս եկեղեցականի մը մահուանէն ետեւ՝ անոր հոգւոյն համար Պատարագ մատուցանելու: Ասոր տակը՝ ուրիշ երկու եպիսկոպոսներու հետ կը ստորագրէ նաեւ «Յօհաննէս աղբրիան Եպիսկ. զմիւռնացի», Գարձեալ Յովհ. Արքեպ. 1797 Սեպտ. 28ին ի Կ. Պոլիս գրած է վկայական մը, որով կը ծանուցանէ թէ ինք՝ Յովհ. Վ. Աղա-

րեան ի Զմիւռնոյ... արհիեպս. Համթայ... եպիսկոպոս ձեռնագրեր է 18 Սեպտ. 1797ին Ստեփան Վ. Արքեպ. անը, որ Կ. Պոլսոյ հայ կաթողիկէս Առաքելական փոխանորդ Սօֆիալեան Սահակ Վ. ին «Օգնիչ վերարն» էր: ինչպէս վերն յիշեցինք: Այս վկայագիրը կը պահուի Վիեննայի Միութարեանց մատենադարանը (Ցա. շեան, 1033): Այսուհետեւ երկար ապրած պիտի ըլլայ, վասն զի այս ատեն արդէն 75—80 տարեկան կար: Աղեքսանդրեան Վ. (էջ 12) կ'աւանդէ թէ Յովհ. Արքեպ. 1770ին Յուլիս 22ին Կ. Պոլիս վախճանած ըլլայ, որ սակայն ամբողջովին սխալ է, ինչպէս ըստածներէն յայտնի է:

Մինչեւ այս ժամանակ Սարգիս Արքեպիսկոպոս ուրիշ հանձարեղ շատ աշակերտներ ալ հրահանգած էր: Ասոնցմէ մէկն էր Գաղատացի Իգնատիոս Վ., որ Էջմիածնի նուիրած ըլլալէն ետեւ բարի մահուամբ վախճանած էր՝ 1789էն յառաջ: Գարձեալ Կեսարացի Յովհաննէ Վ. Արիմանեան, որ յետոյ Թրիեստի հայ կաթողիկէսաց երէց եղած էր: Ասոր մահուան մասին՝ Թրիեստի հայ կաթողիկէս շնչեցիւց գրքին մէջ (Թղիշ. 34ա—34բ. Ժ. Զ, 8աւերն, 924) կը կարդանք. «Յամոն 8աւոն 1781, 30 Հոկտ. Թաուր երեքշաբաթի 9 եւ կէս ժամու առաւել փոխեցաւ առ 8եր բարի եւ երջանիկ մահուամբ յառաջագոյն ընկալեալ զամենայն սուրբ խորհուրդս եւ զպապական ներողութիւն վեր. Յովհաննէս Վ. Արիմանեան, առաջին գարեալն ժողովորդեանս Հայոց զինի միջ եւ կէս ամի հիւանդութեան խոր կոչեցիլ սեւ դեղնացաւ ի տան պարոն Գրիգորին չէրմէթեան, որում եւ զամենայն ինչ իր նմա հիմող կտակաւ, թէպէտ եւ սակաւ ոչինչ գտաւ առ նմա: Եւ ի 31 հոկտեմբերի յերեկոյն ընկերակցութեամբ ամենայն ժողովորդեան Հայոց եւ բազմաց այլոց ազգաց, եւ ընկերակցութեամբ Ներայրութեան Սրբոյն Աստուծոյ Պատուացւոյ փառաւորապէս բերեալ եղեւ յեկեղեցին մեր սաղմոսիք եւ օրհնութեամբ, եւ զինի բազում աղօթից թաղեցաւ առաջի աւագ խորանին Սրբոց Մարտիրոսաց ի գերեզմանին Սինօր Գալոյին հրամանաւ նորա. եւ թիւ ամաց սորա 76: Էր սա Կեսարացի եւ աշակերտ Սարգիս Արքեպիսկոպոսին: Եւ Հ. Ղուկաս Սիմոնեան եկեղեցական վկայեմ»:

Գարձեալ Գաղատիոյ մէջ հրահանգած էր Էջմիածնեան Պետրոս պատանի, զոր վերջէն Անեստիկի մէջ (1747—1753) քահանայ

